

**СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ІНВАЛІДІВ В УКРАЇНІ ЯК ОЗНАКА ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ
ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ**

Висвітлено проблеми соціального захисту інвалідів в контексті постулатів концепції людського розвитку. Охарактеризовано роль та завдання соціальної політики держави в сучасних умовах. Запропоновано ряд заходів, спрямованих на покращення соціального захисту інвалідів з урахуванням пріоритетів соціально-економічного розвитку України

Постановка проблеми. Завдання, пов'язані з проблемами соціального захисту населення, виявилися найгострішими серед тих, з якими зіштовхнулися країни пострадянського простору від моменту проголошення свого суверенітету. Підтримка знедолених та непрацевдатних громадян виступила не тільки одним з пріоритетів соціально-економічного розвитку незалежних держав, але й певним критерієм їх життєздатності, адже самою історією людства доведено той факт, що суспільство, яке не спроможне покіпуватися про всі без виключення верстви населення, є приреченим на занепад.

В чому ж причинами того, що ці, на перший погляд другорядні, аспекти відіграють настільки важливу роль у становленні соціально-економічної сфери тієї чи іншої держави? Відповідь на це запитання до банального проста. Так, ні в кого не викликає сумнівів те, що суспільний розвиток забезпечується працею не лише багатьох людей, але й різних поколінь – коли знання, накопичені одними, передаються іншим, а ті, в свою чергу, їх примножують та використовують в процесі суспільно корисної праці. Проте, за таким же сценарієм відбувається й деградація соціальних організацій, коли невирішеність безлічі суспільних проблем озлоблює та демотивує цілі покоління людей, спричиняючи зневіру та руйнацію у загальнонаціональних масштабах. Неувага до подібних проблем спростовує найважливіші передумови державотворення, так як неефективність механізму соціального захисту населення виступатиме джерелом перманентної напруги в суспільстві, розбалансованості соціально-економічних процесів, невідповідності соціальних стандартів тим укладам, що панують в економічно розвинених країнах.

Яких онуків виховують пенсіонери, які в силу об'єктивних обставин не здатні задовольнити елементарні запити щодо власного побуту та пристойного харчування? Чи навчить любити батьківщину мати, яка ростить дитину на кілька десятків доларів на місяць? Чи сприятимуть суспільному прогресу та злагоді думки тих, на чийх плечах лежать обов'язки по утриманню непрацевдатних осіб? Ці речі лише на мить видаються простими та недостойними вивчення й обґрунтування з позицій економічної науки. Насправді ж, невирішеність проблем економічного захисту населення є причиною постійного відриву працевдатних громадян від продуктивних трудових процесів, що спричиняє гальмування темпів розбудови української держави.

Нерозв'язані часно проблеми, що пов'язані із захистом непрацевдатних осіб та осіб з обмеженими психофізіологічними можливостями, з часом лише загострюються, обумовлюючи зайве економічне навантаження на працююче населення та переобтяжуючи фонди соціального спрямування, що в цілому деформує економічну систему держави, позбавляючи її можливостей збалансованого розвитку.

З огляду на викладене не викликає сумнівів те, що сьогодні проблематика соціального захисту є вкрай актуальною для переважної більшості держав світу. Позитивним є те, що ці питання нині органічно поєднуються з постулатами концепції людського розвитку, серед безлічі індикаторів якого найбільш специфічними є ті, що пов'язані з ступенем розв'язання проблем інвалідів – осіб, які в силу певних причин позбавлені можливостей жити повноцінним трудовим і суспільним життям.

Не секрет, що більшість з тих, хто опиняється вперше на території країн Заходу, неодмінно дивуються кількості людей-інвалідів, яких можна зустріти на вулицях, у супермаркетах, закладах освіти та культури. Деякі з них, керуючи інвалідними візками лише за допомогою язика (який маніпулює

хитромудрим, розміщеним у ротовій порожнині, сенсорним устаткуванням), пересуваються без зайвої допомоги будь-де, насолоджуючись по мірі можливостей життям у всьому розмаїтті його проявів.

Спершу, якось не по собі знаходишся у такому суспільстві, коли починаєш *бачити* й розуміти, що світ має різні, в тому числі й такі складні прояви. Подібні обставини суперечать тій матриці свідомості, що сформована на батьківщині, де здається, що подібних проблем просто не існує, як не існує й людей-інвалідів, більшість з яких, насправді, замкнена в своїх оселях, перебуваючи під суворюю вартою тих життєвих перепитів та обмежень, що властиві країнам з перехідною економікою.

За статистикою на двадцять українців припадає більше однієї особи з тією чи іншою інвалідністю. В представленій статті ми не робитимемо спробу відповідати на питання про причини таких обставин, як і не намагатимемось виявити взаємозалежність відповідних тенденцій з наслідками Чорнобильської катастрофи чи злочинно безвідповідальним ставленням до власних життів значної кількості українців, що виявляється у надмірному пияцтві, наркоманії, нерозважливій санітарній поведінці. Така залежність безсумнівно існує. Основну ж увагу сконцентруємо на іншому – на тій простій обставині, що саме кількість інвалідів на вулицях (в прямому, а не в переносному сенсі) і в супермаркетах країни й є тією визначальною ознакою досягнутого рівня людського розвитку, на забезпечення якого зорієнтовані сьогодні всі без виключення демократичні держави світу.

Варто розуміти, що вирішення питань побуту, навчання, працевлаштування та дозвілля інвалідів – це не тільки розв'язок проблем окремої, нехай і знедоволеної, групи людей. Це – суттєвий крок на шляху формування міцного фундаменту загальнодержавного розвитку. І мова тут не повинна йти про альтруїзм – тоді, як правило, слова затьмарюють справи. Підґрунтям соціального захисту інвалідів має виступити конкретна прагматична орієнтація, у витоків якої має знаходитись широкий спектр соціокультурних пріоритетів та економічних розрахунків, спрямованих на піднесення української державності як у коротко-, так і у довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемам соціального захисту населення присвячено праці таких українських та зарубіжних вчених, як Е. Лібанова, А. Колот, О. Макарова, А. Калабін, Л. Лісогор, В. Мандибуря, В. Новіков, О. Новікова, Ю. Саєнко, В. Павлюк, О. Палій, В. Парсяк, М. Приступа, В. Скуратівський, В. Старчун, та інших. Ними охарактеризовано загальний зміст та складові системи соціального захисту населення, з'ясовано її взаємозв'язок з іншими підсистемами загального соціально-економічного механізму держави, уточнено та сформульовано пріоритети соціальної політики України за сучасних умов розвитку ринкової економіки. Дослідженню ж науково-прикладних аспектів людського розвитку присвячено праці А. Сена, М. Нуссбаума, І. Робейнса, С. Алкайра. В Україні теоретична база концепції людського розвитку широко проаналізована й розвинена О. Грішнвою.

Втім, аналіз останніх досліджень та публікацій дозволяє зробити однозначний висновок про вкрай обмежене опрацювання проблем, пов'язаних із соціальним захистом окремих груп населення. Передусім, це стосується соціального захисту інвалідів, в тому числі й їх трудової реабілітації та залучення у сферу суспільно корисної праці, що і виступило предметом дослідження, результати якого висвітлено у представленій статті.

Мета дослідження. Полягає в узагальненні сучасного досвіду розв'язання проблем соціального захисту інвалідів, а також у розробці відповідних пропозицій з урахуванням постулатів концепції людського розвитку.

Викладення основного матеріалу дослідження. Світова практика визнає дві моделі соціальної політики – ліберальну й патерналістську (соціально-демократичну) [1]. Перша – зорієнтована на створення підстав для вирішення індивідуальних проблем самим громадянином. Держава ж забезпечує відповідні умови та бере на себе відповідальність за виконання тих функцій, які не може виконати власними силами та чи інша особа (сім'я). В цьому випадку провідною ідеєю є забезпечення рівних можливостей всіх членів суспільства, надання їм рівних прав стосовно досягнення бажаного соціального статусу. За такого підходу держава не несе відповідальність за розвиток громадян та їх соціальну перспективу, але створює необхідні економічні, правові й культурні умови для кожного з них.

В свою чергу, основною метою соціальної політики за соціально-демократичної моделі виступає досягнення соціальної справедливості, скорочення нерівності в розподілі соціальних та економічних ресурсів шляхом абсолютного зменшення різниці в статусі і доходах громадян. Тут держава гарантує певний рівень доходів та соціальних послуг для окремих груп населення незалежно від їх особистого трудового внеску у загальний добробут. Витрати ж на соціальні послуги розглядаються як інвестиції у людський капітал, що є найвищою цінністю та умовою економічного зростання. Така модель значно спрощує для людини вирішення власних соціальних проблем, проте й суттєво обмежує можливості її самореалізації у суспільстві. Їй властиві соціальна однорідність, зниження соціальної та економічної активності.

Переважаюча більшість вчених та економістів-практиків вважає, що соціальну політику, яка нині формується в Україні, складно віднести до жодної з наведених моделей. Ліберальна складова не може реалізуватися внаслідок відсутності достатніх соціально-економічних та правових передумов, а патерналістська є такою, що суперечить самим ринковим прагненням України, хоча саме її риси й домінують сьогодні – природний наслідок радянських підходів до організації життєдіяльності суспільства.

У широкому розумінні під соціальною політикою необхідно розуміти систему цілеспрямованої діяльності суб'єктів, що сформувалася в суспільстві на певному етапі його розвитку і здійснюється на основі певних принципів і засад з метою забезпечення оптимального функціонування й розвитку соціальних відносин. У такому аспекті соціальна політика є комплексом управлінських способів і форм діяльності суб'єктів, сукупністю принципів, рішень і дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці. Соціальна політика – це система державних і громадських, суспільних і особистісних, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини.

У вузькому ж розумінні, соціальна політика – це цілеспрямована діяльність суб'єктів з метою забезпечення соціального захисту і створення умов для формування безпечного соціального середовища. У такому аспекті соціальна політика передбачає комплекс заходів, спрямованих на створення системи соціальних амортизаторів суспільних ризиків і формування соціальних стандартів. Тут соціальна політика – це діяльність суб'єктів соціально-політичного життя, спрямована на формування соціальної безпеки людини й суспільства [2].

Передусім, заходи соціальної політики мають бути зорієнтовані на тих, кому вкрай складно піклуватися про себе самостійно: дітей, літніх осіб, тих, хто в силу певних причин втратив працездатність, інвалідів. Саме тому в межах усіх без винятку держав найголовнішою метою соціальної політики є надання адресного захисту й допомоги недієздатним та нужденним – тим, чий сподівання на інститут держави є вкрай високими. Відповідно, функціями соціальної політики сучасного типу є вираження, захист та узгодження інтересів окремих соціальних груп і прошарків суспільства, оптимальне розв'язання суспільних суперечностей, створення умов для суспільної злагоди, управління соціальними процесами тощо.

На нашу думку, найважливішим напрямком соціальної політики в Україні має виступити створення всеохоплюючої системи соціального захисту громадян. Її метою має виступити захист різних верств населення, будь-якого громадянина від економічного та соціального занепаду внаслідок втрати або різкого зниження доходу, виробничої травми чи професійного захворювання, хвороби, інвалідності, безробіття, втрати годувальника, народження дитини.

Поняття "соціальний захист" у нашій країні почало широко використовуватися тільки на етапі переходу до ринку, хоча у різних формах він був завжди притаманний українському суспільству. Сьогодні соціальним захистом позначають увесь комплекс заходів, спрямованих на створення безпечного соціального середовища для життєдіяльності людини. Основними складовими соціального захисту є соціальне страхування й соціальна допомога. В найбільш широкому трактуванні соціального захисту до нього включають також заходи охорони здоров'я, соціальну роботу та інше. Отже, соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, в тому числі й заходів, спрямованих на вирішення проблем інвалідів.

Термін "інвалід" походить від латинського кореня (*valid* – діючий, повноцінний, здатний) і в буквальному перекладі може означати непридатний, неповноцінний. У вітчизняному використанні, починаючи від часів Петра I, так називали військовослужбовців, які внаслідок захворювання, поранення або каліцтва були нездатні нести військову службу і яких направляли на цивільні посади. З другої половини XIX ст. цей термін поширюється й на цивільних осіб, що також ставали жертвами війн. Нарешті, після Другої світової війни в руслі загального руху по захисту прав людини відбувається формування поняття "інвалід", що відноситься до всіх осіб, які мають фізичні, психічні або інтелектуальні обмеження.

Сьогодні інвалід – це особа, що має порушення здоров'я зі стійким розладом функцій організму, обумовленим захворюваннями, наслідками травм або дефектами, що призводять до обмеження життєдіяльності й викликає необхідність її соціального захисту. В свою чергу, обмеження життєдіяльності визначається як повна або часткова втрата особою здатності або можливості здійснювати самообслуговування, самостійно пересуватися, орієнтуватися, спілкуватися, контролювати свою поведінку, навчатися й займатися трудовою діяльністю.

Ця визначення співзвучне з тим, що дається Всесвітньою організацією охорони здоров'я: люди з обмеженими можливостями мають функціональні утруднення в результаті захворювання, відхилень або недоліків розвитку, стану здоров'я, зовнішності, внаслідок непристосованості зовнішнього середовища до їхніх особливих потреб, через заборони суспільства у відношенні до інвалідів. Для того щоб знизити вплив цих обмежень й формується система державних гарантій щодо соціального захисту інвалідів.

Соціальний захист інвалідів – це система гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, що забезпечують інвалідам умови для подолання чи компенсації обмежень життєдіяльності й спрямованих на створення рівних з іншими громадянами можливостей щодо участі в житті суспільства.

Варто зазначити, що сьогодні завдяки сучасній державній соціальній політиці, просвітницькій діяльності асоціацій, які виступають за дотримання прав людини, поступово відбуваються зміни, у тому числі й у самій мові. За рубежем термін "інвалід" вже практично виходить із вжитку, люди уникають використовувати такі епітети, як глухий, сліпий, заїка, замінюючи їх сполученнями "ослаблений слух (зір, мовний розвиток тощо)".

Нагомість, для України проблема захисту інвалідів є занадто складною, набуваючи дедалі більше загальнодержавного значення. Як зазначається у [3], у даний час кількість інвалідів сягнула понад 2,5 млн. осіб, з них приблизно 200 тис. інвалідів Великої Вітчизняної війни та прирівняних до цієї категорії, враховуючи тих, хто отримав каліцтво у війнах, що велися СРСР в Афганістані та на територіях інших держав. Щорічно загальна кількість інвалідів в Україні збільшується на 200 тис. осіб. Тому, важливим досягненням розбудови української державності є утворення

Фонду соціального захисту інвалідів. Цей фонд був створений відповідно до Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні" та Постанови Верховної Ради України від 21 березня 1991 р. "Про введення в дію Закону Української РСР "Про основи соціальної захищеності інвалідів в Українській РСР".

Основним призначенням Фонду соціального захисту інвалідів є формування необхідних передумов для розв'язання завдань, пов'язаних із фінансуванням робіт та державних програм із соціального захисту інвалідів. Метою функціонування Фонду є:

- фінансування загальнодержавних програм та заходів щодо соціального захисту інвалідів;
- фінансування медичної та соціально-трудової реабілітації інвалідів, а також залучення їх до суспільно корисної праці;
- мобілізація благодійних внесків та коштів підприємств, установ, організацій і громадян України для ефективного їх використання Фондом та його відділеннями;
- контроль за виконанням та додержанням нормативів працевлаштування інвалідів та надання (приспосовання) для них робочих місць;
- участь у визначенні нормативів робочих місць, призначених для працевлаштування інвалідів.

Так, згідно Закону України "Про основи соціальної захищеності інвалідів України" на всіх підприємствах незалежності від форм власності, де є необхідні умови праці, повинні створюватися робочі місця для інвалідів. Кількість таких робочих місць повинна відповідати нормативу, який встановлено в розмірі не менш ніж 4% від загальної чисельності працюючих. Якщо ж підприємство не створює робочі місця для інвалідів, воно зобов'язане щорічно здійснювати відрахування від фонду оплати праці до відділення Фонду задля створення робочих місць для працевлаштування інвалідів та на здійснення заходів із соціально-трудової та професійної реабілітації. Підприємствам, на яких працевлаштовуються інваліди понад встановлений норматив, надається фінансова допомога за рахунок Фонду.

Позитивним є те, що функціонування Фонду соціального захисту інвалідів ґрунтується на визначених пріоритетах соціальної політики в Україні, в межах якої соціальний захист визнається комплексом організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства за конкретних економічних умов.

Нині соціальний захист інвалідів з боку держави полягає в наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосованні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікацій і зв'язку до особливостей інвалідів. Система соціального захисту інвалідів включає пенсійне обслуговування; соціальні допомоги; реабілітаційні програми та заходи щодо активізації життєдіяльності інвалідів (можливості працевлаштування, соціально-побутові та медичні заходи, інші програми).

Пенсійне обслуговування інвалідів передбачає надання пенсій за інвалідністю, що регламентуються державою. Пенсії за інвалідністю – це щомісячні грошові виплати з Пенсійного фонду, що призначаються медичним органом на основі однієї з трьох груп інвалідності, яка спричинила повну або часткову втрату працездатності.

В основі пенсії за інвалідністю, на відміну від пенсії за віком, лежить чітко виражена непрацездатність громадянина. Для пенсійного забезпечення за інвалідністю правове значення також має причина інвалідності. Причинами інвалідності можуть бути загальне захворювання, трудове каліцтво або професійне захворювання, інвалідність з дитинства; для військовослужбовців – поранення, контузія, каліцтво або захворювання, пов'язане з перебуванням на фронті.

Законодавство передбачає два види пенсії з інвалідності в залежності від причин інвалідності, а саме:

- пенсії за інвалідністю, трудового каліцтва або професійного захворювання;
- пенсії за інвалідністю внаслідок загального захворювання, в тому числі не пов'язаного з роботою (наприклад інвалідність з дитинства) [5].

Разом з тим, в Україні досить гострою є проблема використання трудового потенціалу людей з фізичними вадами, хоча законодавство й гарантує працевлаштування інвалідів. Відсутність у інваліда професійної підготовки або

неадекватність її рівня потребам ринку праці зменшує його шанси на працевлаштування і, як наслідок, на активну життєдіяльність.

З метою реалізації творчих і виробничих здібностей та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації інвалідам має бути забезпечене право працювати на підприємствах і в організаціях зі звичайними умовами праці. Підприємства і організації, які використовують працю інвалідів, зобов'язані створювати для них умови праці з урахуванням індивідуальних програм реабілітації й забезпечувати інші соціально економічні гарантії, передбачені чинним законодавством.

Важливим завданням соціальної політики має виступити й розвиток нетрадиційних гнучких форм зайнятості інвалідів, серед яких програми працевлаштування на навчально-виробничих підприємствах, програми організації підприємницької діяльності, працевлаштування на спеціалізованих підприємствах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, під соціальним захистом інвалідів варто розуміти комплекс гарантованих державою економічних, соціальних і правових заходів, спрямованих на створення інвалідам рівних з іншими громадянами можливостей щодо участі в житті суспільства, забезпечуючи цій групі населення умови для подолання та компенсації існуючих життєвих обмежень.

З метою зниження залежності від подібних обмежень має бути розроблена та реалізована ефективна система державних гарантій щодо соціального захисту інвалідів. Така система повинна базуватися на наступних засадах:

- держава відповідає за усунення умов, що ведуть до інвалідності, та за розв'язок питань, пов'язаних з наслідками інвалідності;

- держава забезпечує інвалідам можливість досягти однакового зі своїми співгромадянами рівня життя, у тому числі в сфері доходів та зайнятості, охорони здоров'я, участі в суспільному житті;

- інваліди мають право жити в соціумі, суспільство виключає ізоляцію інвалідів. З цією метою суспільство прагне сформувати умови незалежного життя інвалідів – без бар'єрного середовища;

- за інвалідами закріплюються права й обов'язки громадян даного суспільства. У компетенції держави перебувають засоби визнання, забезпечення й реалізації прав й обов'язків інвалідів як членів суспільства;

- держава прагне забезпечити рівнодоступність заходів соціальної політики відносно інвалідів на всій території країни, незалежно від того, де проживає інвалід (у сільській або міській місцевості, столиці або провінції).

Врахування викладених пріоритетів виступить передумовою досягнення високих стандартів людського розвитку в Україні та забезпечення пристойних умов життєдіяльності людей з обмеженими можливостями.

Список використаної літератури:

1. *Папів М.* Соціальна політика та її вплив на доходи і рівень життя населення / М. Папів // Україна: аспекти праці. – 2004. – № 7. – С. 3–10.
2. *Завіновська Г.Т.* Економіка праці: навч. посібник / Г.Т. Завіновська. – К.: КНЕУ, 2003. – 299 с.
3. *Воло щук Г.О.* Фінансові фонди соціального спрямування в Україні: бюджетні, страхові, пенсійні: Навчальний посібник / Г.О. Волощук, Ю.В. Пасічник, Н.В. Прямухіна / – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 184 с.
4. *Лібанова Е.* Ринок праці та соціальний захист: навч. посіб. із соц. політики / Е. Лібанова, О. Палій / – К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 491 с.
5. *Канюк В.* Соціальний захист громадян: пенсійне забезпечення інвалідів з числа військовослужбовців / В. Данюк // Вісник податкової служби України. – 2008. – № 23. – С. 47–48.
6. *Маршавін Ю.М.* Шляхи вдосконалення технологічних засад працевлаштування осіб з особливими потребами / Ю.М. Маршавін // Економіка та держава. – 2008. – № 5. – С. 88–90.

МЕЛЬНИЧУК Дмитро Петрович – кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри управління персоналом і економіки праці Житомирського державного технологічного університету

Наукові інтереси:

- демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика;
- управління персоналом та психологія управління